

А. С. Славко, слухач магістратури 2-го року навчання юридичного факультету ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”; науковий керівник – зав. кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, канд. іст. наук, доц. А. О. Ткаченко

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ЗАХИСТ СУБ’ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ” ТА “ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ СУБ’ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА”

Автор робить спробу розмежування понять “захист суб’єктивних цивільних прав” та “відповідальність за порушення права” через аналіз структурних елементів відповідних правовідносин.

Ключові слова: захист суб’єктивного права, цивільна відповідальність, способи захисту прав, засоби захисту прав.

Постановка проблеми. Захист цивільних прав та інтересів і відповідальність за порушення договору традиційно займають чільне місце серед засобів забезпечення законності і правопорядку у договірних відносинах. Тільки надана особі можливість захищати свої права врешті-решт надає їй можливість безпосередньої реалізації такого права. З огляду на низьку дисциплінованість суб’єктів договірних відносин в Україні, визначення можливих способів і форм захисту права набуває особливої актуальності. Лише володіючи повним юридичним інструментарієм щодо захисту порушеного права чи інтересу, можна сподіватись на існування стабільних та правомірних договірних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що ця тематика отримала широке висвітлення у працях вчених, зокрема В. П. Грибанова, О. А. Красавчикова, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, Є. В. Вавіліна та ін. Особливу увагу науковці приділяли визначенню поняття “право на захист”, дискутуючи з приводу того, чи варто вважати його окремим правом, чи особливою правомочністю, елементом будь-якого суб’єктивного цивільного права. Також доволі багато дискусій виникало щодо з’ясування правової природи цивільної відповідальності з огляду на її сутнісні ознаки.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на увагу, що була приділена правовій природі цивільної відповідальності та захисту суб’єктивних цивільних прав окремо, питання щодо їх співвідношення практично не з’ясоване.

Метою дослідження є визначення співвідношення понять “захист права” та “відповідальність за порушення суб’єктивного права” через їх порівняння у розрізі правовідношення, виділення їх елементів, мети, виділення спільних та відмінних рис.

Виклад основного матеріалу. Суб’єктивне право, механізм захисту якого не напрацьований, є не більше ніж декларацією. Як зазначав В. П. Грибанов, право хоча і проголошене в законі, але не забезпечене з боку держави необхідними заходами захисту, може розраховувати лише на добровільну повагу з боку неуправомочених осіб, набуваючи при цьому статусу лише морально забезпеченого права, що покоїться тільки на авторитеті держави та високій правосвідомості членів суспільства [1, с. 104]. Відповідальність, що настане для порушника договору за умови порушення ним зобов’язання, змушує його діяти правомірно, тобто відповідно до умов, визначених договором та законодавством. Існування інститутів захисту цивільних прав та відповідальності осіб у договірному зобов’язанні – вагома гарантія того, що зобов’язання буде виконано та особи отримають те, що очікували за договором.

Науковці вказують, що основною функцією цивільної відповідальності є компенсаційна, тобто відшкодування особі всього обсягу шкоди, якого їй було завдано внаслідок невиконання чи неналежного виконання зобов’язання. В той же час досягненню такої ж мети покликаний і інститут захисту прав особи у договірному зобов’язанні, що вказує на їх безпосередню близькість. Проте ці інститути дуже рідко досліджуються в сукупності, із вказівкою на той глибокий взаємозв’язок, що існує між ними. Саме тому, на нашу думку, доцільно розглянути ці інститути як комплексне явище. Вважаємо за необхідне

окремо наголосити, що це дослідження охоплює лише цивільну договірну відповідальність та захист прав та інтересів сторони договірного зобов'язання.

Так, щодо визначення правової природи захисту прав висловлювалось доволі багато різних позицій, проте, на нашу думку, найбільш коректно розглядати його як окрему правомочність, що входить до обсягу прав, які отримує особа за зобов'язанням автоматично, без окремого нагадування про те у договорі. Таке право впливає вже з того, що особа вступила у зобов'язання, набула певних прав за ним, а отже – може їх захищати. Така позиція ґрунтується, в першу чергу, на положеннях ст. 55 Конституції України, що гарантує кожному право на захист як національними судовими та адміністративними органами, міжнародними судами та організаціями, так і на самозахист таких прав у межах, передбачених законодавством. Ці ж положення продубльовано ст. 15 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України). Тобто, право захищати свої права є невід'ємним від самих прав (наприклад, класична тріада правомочностей особи у зобов'язанні – право на власні дії, право на чужі дії, право на вимогу) [2, с. 778].

В даному контексті варто також звернути увагу на засоби/способи захисту прав. В законодавстві України спостерігається певна термінологічна різниця – так, Конституція оперує поняттям “засоби”, а ЦК України – “способи” [3; 4]. Аналізуючи загальнолексичне значення цих термінів, науковці доходять висновку, що під поняттям спосіб (рос. – “способ”) варто розуміти сукупність дій, за допомогою яких досягається результат, а під поняттям засіб (рос. – “средство”) – те, чим послуговуються для досягнення результату. Тобто, спосіб – це технологія, а засіб – інструментарій. Поняття “спосіб” вбачається ширшим за обсягом, адже визначення технології включає до себе і необхідний інструментарій, тому надалі вважаємо за доцільне послуговуватись саме ним. Спосіб захисту права передбачає сукупність дій, які має здійснити особа щодо захисту свого права. Отже, якщо існує право на захист, то способи захисту прав – шляхи реалізації такого права. Ст. 16 ЦКУ закріплює такі способи захисту прав: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [4].

Використовуючи виділені науковцями ознаки способів захисту цивільних прав загалом, вважаємо за доцільне також проаналізувати їх особливості у контексті захисту саме цивільних прав:

- підставою їх застосування є закон чи договір (для захисту цивільних прав – найчастіше договір, у результаті якого для сторін виникають права та обов'язки);
- реалізуються суб'єктом в рамках матеріального правовідношення (для аналізованого випадку – у рамках цивільного матеріального правовідношення);
- виникають із факту об'єктивно-протиправного діяння – порушення, невизнання чи оспорення права (для випадку, що розглядається – найчастіше порушення права шляхом невиконання обов'язку, визначеного зобов'язанням) [5].

Цивільна відповідальність реалізується у правовідносинах, що мають таку структуру:

- 1) суб'єкти – сторони зобов'язання: особа, право якої порушено (кредитор), та особа, що допустила порушення права іншої сторони (боржник);
- 2) об'єкт: власне порушене право (наприклад, право отримати оплату за поставлений товар, право отримати послугу належного рівня якості тощо).
- 3) зміст: право кредитора вимагати виконання зобов'язання або відшкодування збитків, завданих невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язання; обов'язок боржника здійснити виконання за зобов'язанням або відшкодувати збитки, завдані неналежним виконанням/невиконанням;

4) юридичний факт – підстава виникнення правовідносин: порушення права однієї із сторін у зобов'язанні. Варто також наголосити, що сам юридичний факт – порушення права – має складну природу. Науковці зазвичай виділяють такі його складові, як об'єктивна сторона (дія особи – правопорушника, завдання шкоди іншій стороні, причинний зв'язок між цими діями), суб'єктивна сторона (вина особи, що здійснила правопорушення), сам суб'єкт (сторона, що допустила порушення права) та об'єкт (ті відносини, на які посягає правопорушення).

Інший варіант структури цивільного правопорушення – дії сторони, завдана шкода, причинний зв'язок між ними та наявність вини. Незважаючи на те, що питання складу цивільного правопорушення як підстави цивільної відповідальності досі лишається дискусійним, практично всі науковці наголошують на тому, що настання шкоди є його обов'язковим елементом.

Порушення права особи не тягне за собою виникнення відносин відповідальності автоматично, рішення щодо того, чи реалізовувати своє право вимоги приймається зобов'язаною особою самостійно, виходячи, наприклад, з попередніх відносин з контрагентом, розміру завданої шкоди тощо. Варто зазначити, що настання негативного наслідку є обов'язковою складовою правопорушення, без якого неможливе настання цивільної відповідальності, тоді як право захищати власні права надане особі з моменту отримання таких прав, тобто особа може безпосередньо реалізувати своє право на захист з моменту порушення її прав, незалежно від того, чи завдало вже таке порушення певної шкоди чи ні.

Ст. 611 ЦК України визначено правові наслідки невиконання/неналежного виконання зобов'язання, тобто заходи цивільної відповідальності: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди [4].

Проаналізувавши їх, можна дійти висновку, що заходи цивільної відповідальності реалізуються тими способами, що визначені ст. 16 ЦК України. Так, припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови чи розірвання договору є, по суті, припиненням правовідношення, припиненням становища, що існувало до порушення; зміна умов зобов'язання – зміна правовідношення; виконання обов'язку в натурі та відшкодування збитків. Як бачимо, всі заходи відповідальності реалізуються як способи захисту права, проте не всі способи захисту права пов'язані з відносинами відповідальності. Так, наприклад, визнання права не можна розглядати як захід відповідальності, адже він не має характеру санкції для особи, що не визнавала право та не компенсує втрати для особи, чиє право було невизнане.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що цивільна відповідальність є одним із шляхів реалізації захисту прав, проте такий захист може бути реалізований не лише у відносинах цивільної відповідальності. У той же час цивільна відповідальність завжди має на меті захист прав особи, якій завдано шкоди порушенням її прав.

Список використаних джерел

1. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданських прав / В. П. Грибанов. – изд. 2-е, стереотип. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
2. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – изд. 3-е, стереотипное. – М. : Статут, 2001 – 848 с.
3. Конституція України: за станом на 1 листопада 2011 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.
4. Цивільний кодекс: за станом на 1 листопада 2011 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.

5. Бервено С. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірного зобов'язання / С. Бервено // Юридична Україна. – 2006. – № 5. – С. 47–53.

Славко, А.С. Співвідношення понять «захист суб'єктивних цивільних прав» та «відповідальність за порушення суб'єктивного цивільного права» [Електронний ресурс] / А.С. Славко; наук. кер. А.О. Ткаченко // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України. –
Режим доступу: http://bulletin.uabs.edu.ua/store_jur/2011/2c6d3c52990079e392e7fe9ce8114741.pdf